

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

PECULIARITIES OF ADAPTATION OF VIOLENT MIGRANTS AFTER THE HOUR OF THE UKRAINIAN-RUSSIAN WAR: THEORETICAL AMBUSHES OF THE RESEARCH

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та методології дослідження адаптації вимушених мігрантів під час українсько-російської війни. Описане сучасне становище проблеми дослідження вимушених емігрантів і біженства після вторгнення росії та територію України (зазначений період окреслюється із 2014 р. до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.). Зазначені основні теоретико-методологічні засади вивчення адаптації, такі як: теорія соціальної системи як організму Г. Спенсера, теорії соціальної дії М. Вебера, теорія соціальної солідарності Е. Дюркгайма. Окреслені основні визначення: міграція, мігрант, вимушена міграція, біженець тощо. Проаналізований досвід дослідження міграції у роботах У. Томаса та Ф. Знанецького, які взяті за основу визначення стратегій методології дослідження. Визначена структура процесу соціальної адаптації та фактори, що на нього впливають: на фізіологічному рівні це адаптація до нових умов життєдіяльності, на соціальному – інтеграція у нове середовище та прийняття його норм, а на психологічному – почуття комфорту та прийняття нових життєвих обставин. Саме ця структура взята за основу розробки гайду інтерв'ю як основного методу отримання первинної соціологічної інформації. Надані приклади використання міграції як інструменту ведення війни, що надає змогу зрозуміти цей процес з іншого боку і врахувати це надалі при інтерпретації отриманої інформації. Описуються основні підходи до вивчення міграції, переселень і вимушених мігрантів у сучасній науці, зроблена пробація методологічних пошуків дослідження зазначеної теми. Описана обрана методологія майбутнього дослідження, яка базується на засадах кейс-стаді та використанні якісної стратегії емпіричного дослідження, вказаний інструментарій, що складається із шести блоків, зазначені гіпотези й обґрунтована багатоступенева вибірка, де описаний кожен щабель відбору з указанням однієї вибірки.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, міграція, вимушена міграція, міграційні потоки, біженство, інструмент війни, російсько-українська війна, переселення, методологія дослідження.

The article is devoted to the theoretical framework and methodology for studying the adaptation of migrant migrants during the Ukrainian-Russian war. The current development of the problem of tracking the persecution of emigrants and refugees after the invasion of Russia and the territory of Ukraine is described, including the registration of the period since 2014 and the beginning of a large-scale invasion, as began on the 24th of February 2022. The main theoretical and methodological foundations for the development of adaptation are identified, such as: the theory of the social system as an organism of G. Spencer, the theory of social action of M. Weber, the theory of social solidarity of E. Durkheim. The main meanings are described: migration, migrant, forced migration, refugee, etc. Analysis of the research of migration in the work of W. Thomas and F. Znaniecki, which is taken as the basis for the strategic research methodology. The structure of the process of social adaptation and the factors that are involved in it are identified: on the physiological level, adaptation to new lifestyles, on the social level – integration with the new environment and the adoption of its norms, and on the psychological level – the feeling of comfort and acceptance of new living conditions. This structure itself is taken as the basis for developing the interview guide, as the main method of extracting primary sociological information. We use the application of vicor migration as a tool for conducting war, which allows us to understand this process from the other side and then learn more when interpreting the captured information. The article describes the main approaches to the implementation of migration, resettlement and forced resettlement in modern science, and the testing of methodological approaches to the investigation of those identified. A methodology for future research is described, which is based on case study research and a clear strategy for empirical research, using tools that consist of six blocks, and establishing a hypothesis. and a rich-stage selection is provided, where descriptions of leather selection units.

Key words: adaptation, social adaptation, forced migration, migration flows, refugee, instrument of war, Russian-Ukrainian war, resettlement, research methodology.

УДК 316.65:316.35:316.44
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.3>

Котеленець К.М.

к.соціол.н.,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Нужна Ю.С.

к.філос.н.,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Хобта С.В.

к.соціол.н.,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Незважаючи на численні дослідження, тема міграції залишається актуальною та постійно еволюціонує у відповідь на нові тенденції, події й обставини, які її формують. Однією з таких можуть бути конфлікти або війна, що змушує населення тієї чи іншої країни покидати рідні землі та переселятися в інші країни. На початку 2022 р. українці були змушені виїхати не лише в межах своєї країни, але й за її кордони. Російсько-українська війна стала причи-

ною масового їх переселення в усі країни світу, проте більшість вимушених мігрантів зафіксовано саме у Європейському Союзі. Адаптація мігрантів може впливати на соціально-економічні аспекти приймаючих країн, включаючи системи охорони здоров'я, освіти та ринку праці. Важливо розуміти, чи передбачали вони тривалість перебування за кордоном, а також яким чином пристосовуються до нових умов життя у Європейському Союзі. Тому вирішено

дослідити специфіки адаптації примусових мігрантів: надати визначення примусової еміграції та виявити фактори, які ускладнюють їх адаптаційний процес, що надасть змогу поділитися на проблему комплексно та створити рекомендації щодо поліпшення умов соціальної адаптації вимушених мігрантів за межі країни.

Інформаційною базою дослідження слугували матеріали праць українських і зарубіжних науковців (У. Томас, Ф. Знанецький, Т. Гоббс, Ф. Ратцель, Е. Дюркгейм, Н. Коваліско, В. Байрачний, І. Кононов, Н. Паніна, Є. Головаха, І. Денисенко, І. Лесик та ін.), інформація державних органів статистики, законодавчі та нормативні документи, звітні-статистичні дані досліджуваної громади, аналітичні публікації у науковій і спеціалізованій літературі, а також матеріали спостережень автора.

Для створення методології й інструментарію необхідно зрозуміти, що вже зроблено у світовій науці у цьому напрямку та визначити основну термінологію, яка має використовуватися у дослідженні. Термін «адаптація» ввів у наукове використання німецький фізіолог Г. Ауберт у 1865 р. для опису явища пристосування органів чуття (слуху, нюху, зору, дотиків тощо) до впливу зовнішніх подразників різної інтенсивності. [1, с. 45]. Так, на думку англійського соціолога Г. Спенсера, одного із перших у соціології, хто вивчав феномен соціальної адаптації, соціальна адаптація – це «безперервна підтримка відповідності внутрішніх відносин до зовнішніх» [2, с. 18]. Подальший розвиток наукового аналізу понять «адаптація», «соціальна адаптація» пов'язано з іменами Т. Парсонса, Е. Шилза, У. Томаса, Ф. Знанецького, Дж. Стюарда, П. Сорокіна та ін.

Наприклад, Т. Парсонс визначає роль поведінкового організму як адаптивну підсистему. Соціальну адаптацію трактує як включення особистості до суспільного життя, тобто людина адаптується до нової підсистеми культури завдяки процесу формування внутрішніх структур психіки через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки [3].

Основоположник парадигми соціальної дії М. Вебер відносив її до інтерпретативних парадигм, суть яких полягає у тому, що вони своїми коренями йдуть у так звану соціологічну традицію герменевтики (навчання та мистецтво тлумачення різних явищ, розуміння іншої індивідуальності, до яких належать правила, згідно з якими мають будуватися пояснення поведінки людей). Створивши «розуміючу соціологію», М. Вебер у центрі вивчення соціальних дій виокремив рушійні чинники всього людського існування. Його вихідний постулат полягав у тому, що структура соціальної реальності створюється соціальними

діями індивідів. Соціолог був переконаний, що в міру розвитку суспільства люди думають і діють більш раціонально, тому дедалі більше соціальних дій стають зрозумілишими, передбаченими, що і веде і до проникнення в суть. Цей процес безпосередньо можна віднести до проблем соціальної адаптації, оскільки вона постійно розвивається та пристосовується до обставин, у яких опинилася людина. Отже, соціальна адаптація людини є і пасивною соціальною дією також [4].

У своїй праці «Суспільний поділ праці» [5] Е. Дюркгейм говорить про поділ праці крізь призму права для дослідження видів соціальної солідарності. Завдяки цьому він робить висновок про існування між людьми системи прав та обов'язків, що поєднують їх одне з одним на перспективу. За О. Контом, у суспільстві одночасно діють дві тенденції. По-перше, це пристосування (спосіб дії) до наявних умов (адаптація). По-друге, це прагнення їх змінити (спосіб роздуму). У певні моменти настає їх «поєднання» – періоди «заціпеніння», які становлять стадії (фази) в розвитку цивілізації. Е. Дюркгейм відкидає тезу О. Конта про «роботизацію» особистості, тобто зведення людського «Я» до ролі машини на підприємстві. Якщо людина не розуміє, для чого мають виконуватися ті операції, які від неї чекають, або якщо вона їх не пов'язує ні з якою метою, – у цьому випадку виконувана нею робота буде рутинною. Людина перестане бути живою клітиною цілісного організму, котра взаємодіє з іншими клітинами та відчуває на собі вплив всіх необхідних соціальних чинників. Вона взагалі перестане відповідати хоча б одному із чинників процесу соціальної адаптації. Тут не може йтися про моральні цінності й ідеали, які за мету мають постійне удосконалення [4].

Для нашого дослідження є важливим визначення американських соціологів У. Томаса та Ф. Знанецького, які вперше використали термін «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) для характеристики соціальних процесів. Вони вважали, що процес адаптації завжди має соціальний характер і розкривається такими значеннями: пристосування, взаємодія, сходження, уживання [6]. Саме їх перше соціологічне дослідження «Польський селянин у Європі та Америці» у 1918–1921 рр. стало взірцем вивчення міграції для соціологів всього світу. З темою У. Томасу допомогли визначитися соціальні робітники, які працювали з мігрантами. Вони розповіли, що у поляків були деякі проблеми з адаптацією у нове американське суспільство, що підштовхнуло вченого вивчити, як традиційні та моральні установки впливають на мігрантів і їх адаптацію в американське суспільство. Предметом їх дослідження стали польські сім'ї, котрі проходили спочатку процес десоціалізації, а потім –

ресоціалізації. Вчені використовували біографічний метод, де вивчали листи, біографії та щоденники емігрантів. Крім причин технічного характеру (пароплав, який уможливив процес перетину океану для великої кількості людей одночасно), дослідники виділили і причини безпекові. Так само, як і українці, поляки вимушено залишали країну через економічні проблеми. Польські емігранти найчастіше стикалися з девіантною поведінкою, почуттям індивідуалізму, міжетнічними конфліктами та гендерною нерівністю. Вчені зробили висновок, що деякі з цих потреб американське суспільство подавляло, таким чином зменшувалися темпи адаптації мігрантів. Саме на цих гуманістичних ідеях і надалі базуватиметься наше подальше дослідження. Маємо підкреслити, що в ньому має використовуватися визначення соціальної адаптації як процесу пристосування людини до умов соціального середовища (через сприйняття навколишньої дійсності та себе; систему відносин і спілкування з іншими; здатність до праці, навчання, організації дозвілля та відпочинку; здатність до самообслуговування та самоорганізації, до взаємообслуговування у колективі). І тут виділяємо два напрямки дослідження – це індивідуальний і суспільний, а також додаємо психологічний компонент.

Наступними визначеннями мають бути саме міграція і все, що з нею пов'язано. Тут ми спробуємо окреслити основні терміни, які мають прояснити процес міграції у сучасних реаліях. Міграція – це соціально-економічний і демографічний процес, який є сукупністю переміщень, що здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями [7]. Вимушена міграція описується як набір територіальних переміщень, які виникають через постійну або тимчасову зміну місця проживання осіб за обставин, що виходять за межі їх контролю, часто суперечно їхньому волевиявленню [8], або як переїзд осіб, які прагнуть знайти захист і притулок [9]. Вимушений переселенець (мігрант) визначається як особа, змушена змінити місце проживання внаслідок насильства, зазнаного нею або її сім'єю, чи інших форм переслідування, або через реальний ризик стати об'єктом такого переслідування за расовими чи національними ознаками [9]. Біженець – це індивід, що через вагомий побоювання стати об'єктом переслідувань за ознаками раси, громадянства, національності тощо перебуває поза межами своєї країни громадянства і не може чи не бажає користуватися захистом цієї країни [10]. Вимушена міграція також розуміється як комплекс територіальних переміщень, пов'язаних зі стійкою або тимчасовою зміною місця проживання осіб через причини, незалежні від їх волі та їх бажання [53], або як переїзд людей у пошуках безпеки та притулку [10].

Розглядаючи українських мігрантів, змушених покинути свої домівки, необхідно враховувати різні аспекти адаптації, що залежать від різних сфер: на фізіологічному рівні це адаптація до нових умов життєдіяльності, на соціальному – інтеграція у нове середовище та прийняття його норм, а на психологічному – почуття комфорту та прийняття нових життєвих обставин. Також важливими є дидактичні аспекти, які стосуються здатності особи адаптуватися до нових форм навчання та виконувати навчальні завдання у змінених умовах. Таким чином, розуміння цих факторів дозволяє розробляти валідний і надійний інструментарій для подальшого емпіричного дослідження специфіки соціальної адаптації вимушених мігрантів.

Проте в сучасних умовах змінюється підхід до ведення війни, й одним із інструментів нової, так званої гібридної війни є міграція та міграційна політика, адже контроль за міграційними процесами дає змогу державі-агресорові посилювати напругу та кризу у країні-жертві, досягаючи, таким чином, потрібних результатів. Однією із країн-агресорів, яка масштабно використовує міграцію як інструмент гібридної війни, є російська федерація, що спричинила низку міграційних криз у сучасному світі. Ціллю такого завдання є змусити мільйони бідних людей, котрі постраждали від військових дій, емігрувати з неспокойних країн, де часто ведуться бойові дії, до розвинених, стабільних і багатих. Одним із найбільш показових у цьому контексті є воєнний конфлікт у Сирії. Більш ніж половина населення (приблизно 13,5 млн людей) перебувають у вигнанні – 8,7 млн з них у Сирії та 4,7 млн у сусідніх країнах: Туреччині, Лівані, Йорданії, Іраку, Єгипті та Лівії. Понад 900 000 сирійців подали прохання про надання притулку в Європі. Варто сказати, що міграційні хвилі із Сирії до країн ЄС почали значно посилюватися з вересня 2014 р., після того, як конфлікт набув міжнародного виміру після втручання США. Проте міграція до ЄС досягла піку у вересні 2015 р., що збіглося у часі із прямим втручанням росії та нанесенням нею масштабних авіаударів [11]. Цей процес пришвидшується, і вже у 2022 р. кількість біженців у світі зросла майже на 20 млн. Про це йдеться у щорічному звіті Управління верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН). Загалом близько 110 млн людей у світі були вимушені покинути свої країни через військові конфлікти, переслідування, насильства та порушення прав людини. Головною причиною різкого зростання цього показника в ООН називають війну росії проти України. Кількість біженців з України зросла із 27 тис. наприкінці 2021 р. до 5,7 млн наприкінці 2022-го. Як зазначають в ООН, ідеться про найшвидшу хвилю міграції з часів Другої

світової війни. Крім того, зростання кількості вимушено переміщених осіб у світі пояснюють перерахунком показників біженців з Афганістану, а також іншими військовими конфліктами, особливо у Судані [11].

Враховуючи усе вищезазначене, можна зробити висновок, що, коли міграційні потоки спричинені саме військовими діями, то йдеться не про вибір особистості покинути свою країну заради кращого життя, а вимушено покинути країну конфлікту через небезпеку, спричинену війною. Тому важливо зрозуміти основні критерії визначення вимушеного мігранта. Для нашого подальшого дослідження вимушеним мігрантом є особа, змушена змінити місце проживання внаслідок насильства, зазнаного нею або її сім'єю, чи інших форм переслідування, або через реальний ризик стати об'єктом такого переслідування за расовими чи національними ознаками [9].

Наступним кроком в описі та створенні методології є обрані методи та визначення мети та завдання. Емпіричне дослідження проводилося у рамках методології кейс-стаді. Кейсом є дослідження адаптації вимушених емігрантів, які мешкали в населених пунктах Луганської області. Важливо зауважити, що вимушені мігранти саме цієї області відрізняються тим, що на її території були запеклі бої, вона має значні uszkodження в інфраструктурі великих і середніх міст, а також є окупованою територією, що треба враховувати при інтерпретації даних.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати особливості соціальної адаптації вимушених мігрантів з України у країнах Європейського Союзу, які стали їхнім новим місцем проживання внаслідок російсько-української війни. Завдання дослідження: створити надійний інструментарій емпіричного дослідження; провести польовий етап емпіричного дослідження специфіки адаптації українців, котрі вимушено покинули свої населені пункти через російську воєнну агресію на території України та котрі адаптуються у країнах Європейського Союзу; визначити ключові фактори, які впливають на соціальну адаптацію, такі як мова, культурні відмінності, доступ до освіти та робочих можливостей; проаналізувати отриману первинну соціологічну інформацію, розробити рекомендації щодо покращення процесів адаптації українців за кордоном.

Об'єктом дослідження є соціальна адаптація.

Предметом – специфіка адаптації вимушених мігрантів на територію країн Європейського Союзу.

Суб'єкт дослідження: українці з Луганської області, які вимушено покинули населені пункти постійного свого проживання (вимушені мігранти).

Основні гіпотези. Найчастіше вимушеним мігрантам важко встановити нові соціальні зв'язки з різними соціальними групами суспільства, куди вони переїхали. Тримуються етнічними або національними групами. Дружні стосунки зав'язуються важко, переслідує відчуття самотності. Відсутність або наявність роботи, рівень доходу, освіти, заняття працею, яка не до вподоби, у вимушених мігрантів є ознаками низької соціальної адаптації. Українці продовжують повертатися додому, а ті, хто залишився за кордоном, часто висловлюють незадоволення своїм становищем і можливостями соціального зростання у європейських країнах. Розірвані сімейні зв'язки, спогади та соціальна напруга уповільнюють соціальну адаптацію вимушених мігрантів на територіях країн Європейського Союзу.

Методом збору первинної соціологічної інформації є індивідуальне глибинне (напівструктуроване) інтерв'ю. Опитувальник (гайд) складався із 6 блоків: знайомство, фізіологічна адаптація, психологічна адаптація, соціальна адаптація, плани на майбутнє, завершення. Критеріями відбору респондентів є поділ Європи на субрегіони, взята за основу геосхема регіонів ООН. Вона передбачає поділ Європи на 4 субрегіони: Західна Європа (9 держав), Північна Європа (10 держав), Південна Європа (15 держав і колонія Гібралтар), Східна Європа (10 держав) [12].

Із 44 країн Європи та колонії Гібралтар були відокремлені країни Європейського Союзу (27 країн). Ці країни створили основу вибірки для наступного відбору. Наступний щабель полягав у випадковому відборі країн із кожного субрегіону для пошуку потенційних респондентів (по 2 країни у кожному субрегіоні). Одиниця відбору – країна, основа вибірки – список країн. Таким чином було обрано Німеччину, Францію, Нідерланди, Ірландію, Латвію, Литву, Португалію, Словенію, Іспанію, Чехію, Польщу та Румунію. Наступний відбір відбувався методом снігової кулі. Одиниця відбору – вимушений мігрант із України. У кожній відібраній країні через особисті зв'язки та соціальні мережі обиралися респонденти за приблизною квотою від 18 до 60 років, у тому числі жінки та чоловіки. Обрано 12 потенційних респондентів / інформантів.

Таким чином, можна зробити висновок, що мета статті досягнута, у ній розкриті основні теорії та тенденції дослідження міграції й адаптації, у т. ч. вимушених мігрантів через війну, яка спіткала нашу країну у 2014 р., хоча масова вимушена міграція через небезпеку сталася у 2022 р. Окреслені основні теоретичні засади дослідження зазначеної теми, описані методологічні аспекти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aubert H. Physiologie der Netzhout. Breslau, 1865. 113 s.
2. Spencer Herbert, Essays: Scientific, Political and Speculative, Vol. 1. 1852. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/spencer-essays-scientific-political-and-speculative-vol-1--5>
3. Петровська Т. Економікопсихологічна адаптація і стиль життя. *Соціальна психологія*. № 6. 2004. С. 59–67.
4. Кравцов С.О. Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи. *Соціальна політика*. 2008. С. 83–96. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/83-96__no-3__vol-26__2008__UKR.pdf
5. Дюркгейм Е. Про суспільний поділ праці. *Західноєвропейська соціологія XIX–XX ст.* С. 256–309.
6. Агаларова К.А., Байдак Т.М., Болотова В.О., Бурега В.В., Григор'єва С.В., Козлова О.А., Ляшенко Н.О., Рущенко І.П., Саппа А.М. Історія соціології : навчальний посібник / за ред. І.П. Рущенка. Харків : НТУ «ХПІ», 2017, 432 с.
7. Geist V. Sociologicky slovník. Praha : Victoria Publishing, 1992. 647 s.
8. Keshavarzi, Sara. Stress, Coping, and Religiosity among Recent Syrian Refugees in Canada. *Electronic Theses and Dissertations*. 2018. 144 p. URL: <https://scholar.uwindsor.ca/etd/7641>
9. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С.Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
10. Боровинська І.Є. Соціально-психологічні стратегії життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб : дис. ... докт філософії : 053 (05) / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ. 2022. 301с.
11. Бучин М.А., Мархайчук Н.О., Міграція як інструмент гібридної війни російської федерації у XXI столітті. *Регіональні студії*. 2022. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/31/16.pdf>
12. Кобернік С., Коваленко Р. Географія: регіони та країни. Сучасна політична карта Європи. URL: <https://geografiamozil2.jimdofree.com/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0-%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/>